

Teise maailmasõja järel Saksamaal tegutsenud eesti koolide tähtsus eesti eksiilharidusele

Vene vägede sissetungi hirmus põgenes 1944. aasta sügisel Läände umbes 75 000 eestlast, peamiselt Saksamaale ja Rootsi. Eri autorite hinnangul viis põgenikelaine Saksamaale 30 000–50 000 eestlast.¹ Rootsi polnud sõjarskusi üle elanud ja põgenikelaagritest pääseti seal kiiresti. Saksamaal tuli aga sõjatingimustes rännata ning otsida elu- ja tööpaika. Esimesed põgenikelaagrid tekkisid alles pärast kapitulatsiooni, kevadel 1945.

Neljakümne aastate lõpul suunduti Saksamaalt, aga ka Rootsist massiliselt ülemeraadest – Ameerika Ühendriikidesse, Kanadasse ja Austraaliasse, mis kujunesid peamiseks eestlaste asukohamaadeks paguluses. Vähemal määral läks eestlasi Suurbritanniasse. Põgenikel oli seal majanduslikult ja ka brittide konservatiivsest elulaadist tulenevalt raske toime tulla. Ka Saksamaale jäi vähe eestlasi, viiekümne aastatel oli neid seal 6000 ringis.²

Kuna põgenike hulgas oli arvukalt kooliealisi lapsi, tekkis põgenikelaagrites kohe vajadus eesti koolide järele, seda enam, et vaba aega oli palju ning enamik põgenikke lootis peatsele tagasipöördumisele koju Eestisse. Seepärast ei tahetud emakeelset haridust mingil juhul unarusse jätta.

Rootsi põgenikelaagrites alustasid esimesed eesti koolid tegevust juba 1944. aasta septembris.

Mõne aja möödumisel kirjutas Rootsi eestlaste ajaleht Teataja³, et riiki on saabunud üle paari tuhande algkooliõpilase, pool tuhat gümnaasiumiõpilast ja üle paarisaja kooliõpetaja. Arvud olid kõnekad, andes piisava aluse asuda koolide loomisele. Järgmiseks kevadeks tegutses laagrites juba peaaegu 40 kooli, kus eestikeelset haridust sai umbes 1000 õpilast. Õpetajaid töötas laagrikoolides 100 ringis. Eestikeelseid koole avati ka väljaspool põgenikelaagreid.

Põgenike olukord Saksamaal oli keerukam. Elati pidevas hirmus venelastele väljaandmise ees ja võideldi kuis vähegi osati oma õiguste eest. Kevadel 1945 asuti mitmel pool looma eesti komiteesid, neist esimesed tulid juba aprillis kokku Gothas,⁴ Wangenis ja Detmodis.⁵ Abi saadi ÜRO abistamis- ja rehabilitatsioonivalitsuse UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) tegevusest, kes hakkas asutama DP-laagreid. UNRRA suhtus põgenike koolidesse siotsa üsna kahtlevalt. Nende kavad laste koolitamist esialgu ette ei näinud, sest põgenikud pidid varsti kodumaale tagasi minema. Kui sai selgeks, et baltlaste repatrieerimine pole võimalik, muutus ka sõjaväeavalitsuse ja UNRRA suhtumine koolidesse mõistvamaks, koguni sedavõrd, et mõnegi kooli asutamine sujus tõrgeteta nimelt UNRRA ametnike kaasabil.

Koolid saadi käima põhiliselt 1945. aasta sügisel. Mõnevõrra varem alustasid eesti koolid Memmingenis⁶ ja Hanaus (juunis) ning Kemptenis ja Haunstettenis (juulis). On teada, et üks tuntumaid eesti gümnaasiume Saksamaal – Augsburgi gümnaasium – alustas Augsburg-Hochfeldi eesti laagris 8. augustil 1945.⁷ Õppijaid kogunes üle paarisaja. Kuna ruumid õppetöö läbiviimiseks puudusid, hakati koolitööga esialgu pihta majade põõningutel (kokku 8 eri paigas). Ilmade jahenedes õnnestus saada kooli kasutusse üks laagri elamubarakkidest ning alles jõulude eel kolis gümnaasium tõelisse koolihoonesse ühel Augsburgi linnaväljakul. Algkool jäi edasi laagrisse. Rohkem kui miski muu takistas koolitööd õpikute puudus. UNRRA-le tehti ettepanek emakeele ja matemaatika õpperaamatute trükkimiseks algkoolile. Palju kasutati õpikutena

¹ R. Raag. Eestlane väljaspool Eestit. Tartu, 1999, lk. 64.

² Samas, lk. 76.

³ Üle 200 õpetaja. – Teataja, 1944, 18. nov, lk. 1.

⁴ F. Kool. DP Kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944–1951. Lakewood, 1999, lk. 365.

⁵ Samas, lk. 359.

⁶ Samas, lk. 310.

⁷ Samas, lk. 158.

Eestis välja antud kooliraamatuid, mida vajalikul hulgal paljundati. Kuid paljundamisvõimalusest üksi ei piisanud. Mitmel alal puudusid raamatud, mida paljundada. Selle kitsaskoha ületamiseks asusid õpetajad ise vajalikke raamatuid koostama. Nii ilmus Augsburgi koolis töötanud endise Tallinna Tehnikumi õppejõu Leo Ruumeti sulest mitu heatasemelist käsitlust matemaatikast.

Oli arusaadav, et paguluses püüti sealsete eesti koolide õpetegevus rajada omariiklusele õppekavadele, mis taastati mälu järgi. Esimestel õpetajatepäeval novembril 1945 Augsburgis soovitati mälu järgi koostatud õppekavad võtta õppetöö aluseks kõigis eesti koolides. Mitmesugustel põhjustel ei saadud aga igal pool selle nõuande järgi talitada – puudusid sobivad õppevahendid või õppejõud. Eriti keelte õpetamisel tuli ette erinevusi, lastevanemate soovil hakati juba algkooli esimestes klassides õpetama inglise keelt esimese võõrkeelena, saksa keel jäi teiseks võõrkeeleks. Augsburgi gümnaasiumi õpetajakond oli silmatorkavalt tugev.⁸ Algkooli järgus töötavatest õpetajatest 9 olid omariikluse päevil Eestis olnud koolijuhatajad, ka kõik ülejäänud olid kutselised õpetajad. Gümnaasiumi järgu 29 õpetajast oli 25-l kõrgem eriharidus. Kolm õpetajat olid endised ülikooli õppejõud, kaks neist korralised professorid, kahel oli doktori- ja neljal magistrikraad.

Ülejäänud koolide asutamine toimus järkjärgult hiljem, kuid 1946. aasta alguseks oli USA tsoonis eestlaste koolivõrk enam-vähem välja kujunenud. Põgenike edukust oma elu korraldamisel paguluses seletab nende pealehakkamine ja üldine haridustase. 1946. aastal ameeriklaste tsoonis läbi viidud ankeet, mis haaras 15 000 eesti põgenikku, näitas, et iga teine neist oli keskharidusega. Rohkesti leidis ka ülikooli lõpetanud.

Briti tsoonis alustati koolide rajamist pisut varem. Juunis 1945 tegutses seal juba 6 eesti algkooli, esimene neist avati Schwarzenbekis.⁹ Kuna Briti tsoonis jäi eestlaste arv väiksemaks kui USA poolel, leidis seal rohkesti väikelaagreid, mistõttu ka koolid olid väikesed. Sügiseks oli registreeritud 24 eesti algkooli 620 õpilasega ja 7 gümnaasiumi 260 õpilasega. Pärastpoole õpilaste arv küll kasvas, algkooliõpilasi oli 800 ja gümnaasiumiõpilasi 500. Koolide asutamise

ajajärgul kasutusele võetud õppekavad erinesid mõningal määral USA tsooni omadest. Peamiseks põhjuseks asjaolu, et kuna DP-de liiklemist ei sallitud, jäi side tsoonide vahel nõrgaks. Hiljem õppekavad küll ühtlustusid. Õpikute nappus Briti tsoonis oli algul teravamgi kui Ameerika okupatsioonialadel. Kui hakati saama kooliraamatuid Rootsist, paranes olukord kiiresti.

Prantsuse tsoonis paiknes eestlasi üldse vähe, põhiliselt olid nad koondunud Balinge maakonda, kus leidsid rakendust põlevkiviõlitööstuses. Esimese eesti koolina, mis alustas tegevust sõja järgsel Saksamaal, avati 1945. aasta mais algkool Dormettingenis. Kauaks seal püsi ei olnud, sest kardeti, et prantslased võivad eestlased venelastele välja anda, ja enamus rahvusrühmast siirdus USA tsooni, Esslingeni. Maha jäänud lastele avati kool Rottweilis. Prantsuse tsooni koolid allusid USA tsooni koolinõunikele.

Suurimaks eestlaste koondumispaiaks Saksamaal sai Geislingen,¹⁰ kus arvatakse mingil perioodil asunud kuni 5000 eestlast. Linnas tegutsesid eesti teater, mitmesugused kursused ja rahvaulikool, anti välja eestikeelseid ajalehti, ajakirju ja raamatuid, eestlaste käes olid mitmed ettevõtted. Siia oli koondunud arvukalt eesti haritlasi, siin loodi ka pagulusperioodi üks suuremaid ja tagajärjekamalt tegutsenud haridusasutusi – Geislingeni Eesti Gümnaasium (GEG, töötas aastatel 1945–1950). Laagris oli 1945. aasta sügisel 250 algkooli- ja 184 gümnaasiumiõpilast. Eelmine koolitalv oli sõjalukorrast tingituna vahele jäänud, mistõttu nii lapsed kui ka nende vanemad olid hariduse jätkamisest väga huvitatud. Laagris viibis 30 algkooliõpetajat ja 60 gümnaasiumiõpetajat, mis võimaldas koolitöö hõlpsasti käivitada. Algkool alustas tööd 19. novembril, gümnaasium 14. detsembril.¹¹ Gümnaasiumi 38 õpetajast 26-l oli ülikooliharidus, kolm olid koguni ülikooli professorid. Ulualust leiti ühes Geislingeni poistekooli hoones, mis põhjusel õppetöö sai toimuda ainult õhtupoolikuti, pärast saksa laste koolitundide lõppu. Kuna puudusid õppevahendid ja õpikud, hangiti ise paberit ja leiti võimalus õpikute paljundamiseks Eestist kaasa toodud õpperaamatute alusel. Gümnaasiumis avati paljundusbüroo, kus paljundati õpikuid teistelegi Saksamaal tegutsenud eesti koolidele.

⁸ Samas, lk 161.

⁹ Samas, lk. 341.

¹⁰ B. Stille. Vom Baltikum ins Schwabenland. Estenlager und Ausquartiertenschicksal in Geislingen 1945–1950. Weissenhorn, 1994, lk. 122.

¹¹ F. Kool. DP Kroonika, lk.260.

Eesti gümnaasiumid tegutsesid Saksamaal veel Altenstadtis, Bambergis, Hanaus, Memmingenis ja Wiesbadenis. Geislingenis nägi trükivalgust mitukümmend õpperaamatut, enamikus siiski Eestis välja antud õpikute paljundused.

Geislingeni gümnaasiumist kujunes tuntuim eesti hariduskeskus Saksamaal, kus jätkasid oma haridusteed paljud tulevased nimekad väliseesti teadlased ja kultuuritegelased, nagu tänase maailma tunnustatumaid mälu-uurijaid psühholoog Endel Tulving, tema abikaasa kunstnik Rutt Tulving, *Bell Telephone Laboratories* ja *Boeing Aerospace Company* nõustaja, automaatikateadlane Endrik Nõges, ajakirjanik ja kultuuriloolane Hellar Grabbi, dirigent ja helilooja Taavo Virkhaus, astronautikainsenerid Jyri Kork ja Maido Saarlas, biopolümeeride eriteadlane Anatole Särko, keemiainsener ja muusik Olaf Kopvillem, NASA kaastöötaja Rein Grabbi, füüsik Henn Soonpää jt.

Oma tegevuse jäädvustamiseks andsid kooli vilistlased 1949. aastal välja ülevaatekoostise „Geislingeni Eesti Gümnaasium 1945–1948”.¹² Geislingeni gümnaasiumi omaaegne õpilaskond suhtleb tihedalt tänaseni, mille üheks ilminguks on 1980. aastal Chicagos loodud Geislingeni õpilasi ühendav organisatsioon KLENK-Geislingen. Aastatel 2001–2010 on ilmunud neli täiendatud ja parandatud väljaannet Geislingeni Eesti Gümnaasiumi kümne lennu õpilaste ja õpetajate elulugude ja meenutustega koolipäevist ajavahemikus 1945 kuni 1950.¹³ Teoses leidub mälestusi 190-lt koolis õppinult. Kolmanda lennu lõpetanu, hilisem astronautikainsener Jyri Kork peab GEGi kõvaks kooliks. Inglise keele hindeks pandud talle seal 3 kahe miinusega, Marylandi ülikoolis sai aga puhta A. Matemaatikat kirjutas aina maha, hiljem polnud aga enam kelleltki maha kirjutada, tuli ise hakama saada. Poistest kõigist said hiljem insenerid, mis ilma ülikoolita olnuks lootusetu. J. Kork õppis masinaehitust Marylandi ülikoolis, saades lennuinseneriks. Kosmoseasjandust õpetas seal prof. Ernst Õpik. NASA juures töötas J. Kork raketiosakonnas, kus tegeles maailmaruumi küsimustega 31 aastat, arvutades trajektoore, orbiidid jm. tervelt 212 satelliidile.¹⁴ Teinegi

astronautikainsener Maido Saarlas hindab Geislingeni Eesti Gümnaasiumi kõrgelt. Nende neljanda lennu klass sai oma abituriendipaberid kätte 1949. aasta kevadel. Klassis oli 24 poissi ja 17 tüdrukut. Poistest 19 emigreerusid USAsse, kus 17 lõpetas ülikooli, 7 sai doktorikraadi ja 6 jõudis professoriks. Seda tänu tugevale hariduslikule aluspõhjale. Kindlasti oli tähtis teadmine, et läbilöömiseks välismaal läheb tarvis keeleoskust ja kooliharidust.¹⁵

Kokku on Geislingeni Eesti Gümnaasiumi õpilasnimekirjadest läbi käinud 519 haridusejannust noort. Kooli sulgemise eel, 1949. aastal arvati Geislingeni gümnaasium Saksamaa koolide võrku, tänu millele siinsed lõpu- ja klassitunnistused muutusid kehtivaks kõikjal, võimaldades õpinguid jätkata ka Saksamaa ülikoolides.

Geislingenis elas umbes pool tuhat kõrgharidusega eesti põgenikku. Siinne Eesti Inseneride Liit algatas tehnilised kursused.¹⁶ Nende juhatajaks kutsuti ehitusinsener Feliks Luhavälja. Enne sõda oli ta olnud Virumaa maa-ameti teenistuses, sõja-aastail aga õpetanud maaplaanide ja projektide koostamist Tallinna Tehnikumis. Kursustel sai õppida kõrg- ja süvaehitajaks, elektrotehnikuks või joonestajaks. Viimane ala kujunes eriti hinnatuks neidude seas. Suurima lõpetajate arvu andis arhitektuuri-joonestajate haru. Osa loengukonspekte läks korda avaldada. Nii ilmus rototrukis Adolf Edenbergi „Elumajad”.

Saksamaa erinevates okupatsioonitsoonides arvati viibivat kokku poolsada Tallinna ja Tartu tehnikumi viimaste kursuste õpilast, kellel koolitee oli kodumaalt lahkumise tõttu pooleli jäänud. Võimaldamaks neil oma haridus lõpule viia ja teistelgi kaasmaalastel, kel tehnika vastu huvi, end tehnika suunas arendada, tõstatas Eesti Inseneride Koondis tehnikakooli asutamise mõtte. Ühtlasi andnuks see võimaluse gümnaasiumiharidusega noortele praktiliste oskuste omandamiseks, mille järele tunti teravat puudust.¹⁷ Algatus leidis heakskiitu nii Eesti Rahvuskondise kui ka UNRRA poolt. Kooli nimeks valiti Eesti Tehnikum ning juhatajaks kutsuti eespool mainitud F. Luhavälja. Õppekavade koostamisel lähtuti sõjaeelsetest Tallinna

¹² Geislingeni Eesti Gümnaasium 1945–1948. Geislingen, 1949. 70 lk.

¹³ Geislingeni Eesti Gümnaasiumis õppinute elulugusid: üheksa lendu 1945 ja 1950 aastate ajavahemikus. Nassau Bay, 2001. 238 lk.; 2. tr. 2002; 3. tr. 2003; 4. tr. 2010.

¹⁴ Samas, lk. 42–43.

¹⁵ Eesti teadlased paguluses. Koost. V. Mägi ja A. Valmas. Tallinn, 2009, lk. 233.

¹⁶ F. Kool, DP Kroonika, lk. 264.

¹⁷ Asutamisel Eesti Tehnikum. Geislingen tehnilise järeelkasvu taimelavaks. – Eesti Rada, 1946, 25. mai.

Tehnikumis kasutusel olnud õppekavadest. Nende taastamise vaeva võttis enda peale kooli sõjaaegne direktor Leo Ruumet.¹⁸ Tehnikumis avati neli osakonda: ehitus, elektrotehnika, masinaehitus ja arhitektuur. Kolmel esimesel igapähe kaks klassi, üks gümnaasiumilõpetanutele, teine keskkooli 3. klassi lõpetajatele. Arhitektuuris avati ainult gümnaasiumi lõpetanute klass. Õpiaeg kestis kolm aastat, sisseastujatelt nõuti teadmisi vähemalt kolme keskkooliklassi ulatuses. Vastu võeti 110 kuulajat, kuigi soovijaid oli rohkem.¹⁹ Paljudele sai komistuskiviks eelhariduse puudulikkus. Arhitektuuriõpilastest enamiku moodustasid äsja lõppenud tehniliste kursuste kuulajad. Veel avati tehnikumi juures aastase kestusega joonestajate ja automehaanikute klass. Tehnikumi kasutada andis oma eeskujulikkud õppetöökojad kohalik suurtööstus WMP, mis lõi soodsad väljavaated eriti masinaehitusosakonna õppetegevuseks. Geislingeni tehnikumi avaaktus peeti 17. augustil 1947. Mõned sealsed õppematerjalid on nüüdseks Eestisse jõudnud, neist huvitavaim kahtlemata H. Söödi masinakirjas paljundatud kaheosaline puitkonstruktsioonide õpik.

Geislingeni eesti laagri kõrge ajupotentiaal pani tegutsema rahvusvahelise põgenike organisatsiooni IRO (*International Refugee Organization*). Kuna põgenike kutseümberrõppel seati tähtsaimaks eesmärgiks ettevalmistus tegelikuks tööks, avas IRO Geislingenis kogu Ulmi piirkonda teenindava kutsekooli.²⁰ Õppejõududeks olid eesti insenerid, õpetamine käis tasuta ja saksa keeles. Tegevust alustasid automehaanika, betooni- ja müüritööde, maamöödu, maalritööde ja sisedekoratsiooni ning tehnilise joonestamise kursused. Peale eelnimetatute avati veel täienduskursused ehitustehnikutele ja automehaanikutele. Betooni- ja müüritööde kursust juhatas Tallinna ehitusinsener Ralf Adams. Kuulajad tutvusid ehitusmaterjalidega ja nende kohta kehtivate kvaliteedinõuetega, õppisid müüri laduma, betoneerima, rakiseid tegema ja armatuuri siduma ning said selgeks ehitustel kasutatavad töömasinad. Suurt rõhku pandi tegelike tööoskuste arendamisele. Maal-

ritööde ja sisedekoratsiooni kursust juhatas rakenduskunstnik Aarne Mõtus. Esimene klass valmistas ette maalreid. Andekamad joonistajad pääsesid edasi teise klassi, kus võeti läbi sisedekoratsiooni alused ja tutvuti mööbli kavandamisega. Tehnilise joonestamise kursust, mille eesotsas seisis arhitekt G. Saar, oli mõeldud joonestajate ettevalmistamiseks ehitusfirmadele ja masinatööstusele. Kuulajad said väljaõppe joonestamises, kirjatehnikas, skitseerimises ja tehnilistes mõtlemistes. Neile eestlastele, kel oli raskusi saksa keelega või kes käisid tööl, toimusid tunnid õhtuti tehnikumi juures.

Mitmesuguseid kursusi korraldati ka mujal. UNRRA avas kutsekursused Mannheimis, kus sai õppida metalli- ja puutööd. Kuulajate seas leidis eestlasi, lätlasi, leedulasi ja poolakaid. Esimese, 1946. aastal lõpule jõudnud kursuse parimaks tööks tunnustati eestlase Oskar Taburi väntvõlli mudel, mis kingiti UNRRA Stuttgarti piirkonna tööameti juhi E. N. Pugh'le.²¹ Hiljem viidi kool üle Ludwigsburgi, kus tingimused tegutsemiseks olid soodsamad.

Briti tsoonis tegutsesid eestikeelne põllutöö-kool Schleswig-Holsteinis, merekool Flensburgis ja metsakool Lübeckis. Viimase ametlik nimetus oli Eesti Metsatehnikum ja seda juhatas tartlane prof. Kaarel Veerpalu. Hiljem pöördus ta Eestisse tagasi, jätkates õppetegevust Tartu Ülikoolis ja Eesti Põllumajanduse Akadeemias. Eestlaste metsatehnikum osutus üldse esimeseks kutseõppeasutuseks brittide võimualas, kus jõuti lõpetajateni. Esimeses lennus 1947 talvel lõpetas 24 kursust.²²

Edasipüüdlidud pagulasnoored võtsid õppimist väga tõsiselt. Suur oli tung kõrghariduse poole. 1946. aasta jooksul kasvas eesti üliõpilaste arv pidevalt, saavutades kõrgseisu talvesemestril 1946/47. Sel ajal õppis Saksamaa ülikoolides 808 eestlast, neist 755 üliõpilast ja 53 doktoranti.²³ Ülekaal oli meesüliõpilastel 466 isikuga 289 naisüliõpilase vastu. Noorim aastakäik oli 1929 nelja üliõpilasega ja vanim 1884 ühe üliõpilasega.²⁴ Eesti üliõpilasi jagus nii ameeriklaste, brittide kui ka prantslaste tsooni. Suuremad eestlastest üliõpilaskogukonnad asusid Ham-

¹⁸ Tehnikumi loomine Geislingenis lõppstaadiumis. – Eesti Rada, 1946, 27. juuli.

¹⁹ Tehnikumi 110 õpilast. – Eesti Post, 1946, 9. aug.

²⁰ Uus kutsekool alustab õppetööd. – Eesti Post, 1946, 8. aug.

²¹ Esimene lend UNRRA õppetöökojast. – Eesti Post, 1946, 7. juuli.

²² Eesti Metsatehnikumi esimene lend. – Eesti Post, 1947, 11. veebr.

²³ 4800 Balti üliõpilast Saksa ülikoolides. – Eesti Rada, 1947, 11. juuni.

²⁴ J. Purga. Eesti üliõpilased Saksamaal. – Minevikust tulevikku: LXX. EÜS Põhjala koguteos. Stockholm, 1954, lk. 80.

burgis, Münchenis, Göttingenis, Heidelbergis ja Karlshuuses.

Hamburg-Pinnebergis tegutses aastail 1946–1949 eesti-läti-leedu põgenike ühise ettevõtmisena Balti Ülikool (BÜ).²⁵ Teaduskondi oli kaheksa: filosoofia ja filoloogia, majandus ja õigus, matemaatika ja loodusteadused, keemia, põllumajandus, meditsiin (hambaarsti osakonnaga), arhitektuur ja ehitus ning masinaehitus (tehnoloogia, mehaanika ja elektrotehnika osakonnaga). Üliõpilasi immatrikuleeriti ülikooli kolme ja poole aastase tegevusaja jooksul kokku 2006.²⁶ Neist 299 olid eestlased (200 meest ja 99 naist). Õppejõude oli paarisaja ringis, eestlasi 48, suurelt jaolt kõik endised Tartu Ülikooli või Tallinna Tehnikaülikooli õppejõud. BÜ eesti rektorina tegutses 20. sajandil üks kõige fundamentaalsemaid avastusi teinud astronoom maailmas professor Ernst Öpik. Õppejõudude hulka kuulusid eestlastest botaanik Hugo Kaho (Tartu Ülikooli endine rektor), kolloidkeemia professor Nikolai King, meteoroloogia ja rakendusmatemaatika professor Kaarel Kirde, riigiteaduse ja riigiõiguse professor Nikolai Maim, vesiehituste professor Vladimir Paavel (Tallinna Tehnikaülikooli endine prorektor), eesti keele professor Mihkel Toomse, teedeehituse külalisprofessor Alfred Toss, silmahaiguste professor Jaan Uudelt, elektrotehnika professor Sergei Uusna, metsateaduse ja metsatehnoloogia professor Kaarel Veermets, geoloogia professor Armin Öpik. Balti Ülikooli toimetiste (*Contributions*) sarja 66 numbris ilmus 22 tööd eesti autoritelt, õppetööks paljundati 80 loengukonspekti. Eesti Üliõpilaskond andis välja oma ajakirja *Scientiae et Artibus*, kuhu kirjutasiid nii üliõpilased kui ka õppejõud. Ajakirja ilmus kokku kümme numbrit, mis oma 370 leheküljega moodustab kõneka dokumendi pagulaseestlaste ajaloost Saksamaal.

Tavaoludes iseloomustab kooli selle lõpetajate arv, kuid BÜ suunas oma andekamad üliõpilased Saksa ülikoolidesse. Seetõttu oli BÜ-s eesti lõpetajaid ainult seitse, kellest kolm lõpetasid eksternina. Saksa ülikoolidesse saadeti poolsada eesti üliõpilast, neile lisandusid veel üksikud, kes pärast BÜ tegevuse lõppu siirdusid omal käel sinna õpinguid lõpetama.

Balti Ülikooli läti rektor professor Edgars Dunsdorfs on BÜ-d võrrelnud kuningas Da-

reiose sõlmitud nõõri lahtiharutamisega – kolme rahva liikmetel tuli end harjutada ühisvaimus ja koostöös, omandada teadmisi ning kohandada end akadeemilise eluga.²⁷ Selle ülesande ülikool täitis. Oli ju BÜ algusest peale mõeldud ajutise ettevõtmisena. Loomisel seati eesmärgiks vastu pidada paar aastat, kuni seisus maailmas selgemaks saavad.²⁸ Kaks tuhat häiritud hariduskäiguga noort said kooliteed jätkata, kakssada kolme riigi kõrgkooliõppejõudu rakendada end kutsetööle ja teadusele. See avas ukse tulevikku. Eesti Üliõpilaskonna esimehel Hjalmar Wichmanil jäi diplom BÜ lõpetamisel saamata, pärast Ameerika Ühendriikidesse jõudmist alustas ta kohe edasiõppimist, omandades 1951. aastal Rensselaeri Polütehnilises Instituudis bakalaureuse kraadi ja 1957 Brooklyni Polütehnilise Instituudis magistri kraadi ehitustehnika alal. Oli õlipuhastustehaste projekteerija, lennuväljade ehitaja Vietnamis, firma asepresident ja peainsener, hiljem asutas oma ehitusettevõtte. Brooklynis jätkasid inseneriõpinguid veel Aksel Järlik ja Arnold Pesti. Esimene neist tegutses ehitusinsenerina New Yorgis, teine projekteerijana jõujaamade kavandamisel. Uno Kannik oli arhitekt New Yorgis. Sillamehena tegi endale nime Minnesota ülikooli lõpetamise järel Nils Ellram. Ka Toronto ülikoolis inseneriõpingud lõpetanud Ilmari Kolsi tegevusväljaks said sillad. Tema osalusel valmis sadakond sillaprojekti, nende seas Toronto rahvusvahelise lennujaama sillakonstruktsioonide kavandid. Tema Majesteedi valitsuse sillaehituskonsultandina käis ta Nepaalis, Katmandus, kus tema juhtimisel püstitati eriti rasketesse oludesse sillad Nepalganj-Surket teele läbi Himaalaja. Boliivias juhatas ta sillaehitusprojekte tulevaveohtlikel Machacamarca-Challapata ja Unica-Sucre-Muyupampa teedel. BÜ-s kõrgkooliõpinguid alustanud eestlastest kuulub edukamalt elus edasijõudnute hulka kahtlemata Arvi Parbo, kes paari aastakümnega muutis hingevaakuva kunagise kullapesuvabriku Austraalia võimsaimaks mäetööstusettevõtteks, tõustes ise lihtsast kaevandusinsenerist kontinendi suurima mäetööstuse juhiks. Austraalia tööstusele osutatud teenete eest tõsteti A. Parbo 1978. aastal aadlisuisesse ning kannab *Sir*-i tiitlit (*Sir Arvi*).

Stuudiumi jõudis Saksamaal lõpetada 177 eesti üliõpilast, nende hulgas 60 naist, ja dokto-

²⁵ Balti Ülikool Saksamaal 1945–1949. Toim. E. Järvesoo. Toronto, 1991. 518 lk.

²⁶ Baltijas Universitāte 1946–1949. Rīga, 1996, lk. 17.

²⁷ E. Dunsdorfs. Meie Dareiuse sõlmed. – *Scientiae et Artibus*, 1946, nr. 1, lk. 5–6.

²⁸ E. J-o. Kolm semestrit Balti Ülikoolis. – *Eesti Rada*, 1947, 18. juuli.

rikraadi kaitses 59. Eelistatumaks alaks oli arstiasjandus 64 lõpetajaga, sellele järgnesid tehnika 32, põllumajandus 15 ja majandus 13 diplomisajaga. Kõige rohkem lõpetajaid tuli Bonnist (23), Tübingenist (20) ja Göttingenist (20). Mujal jäid arvud tagasihoidlikumaks: Heidelberg ja München, kumbki 14, Hamburg ja Stuttgart, kumbki 9. Lõpetanute ja doktoriteerunute arvukust suurendas kindlasti asjaolu, et paljudel oli osa eksameid ja praktikume sooritatud juba Tartu Ülikoolis, mida Saksa ülikoolid täielikult tunnustasid.²⁹

Võimude suhtumine õppimisse oli tsooniti erinev. Britid tasusid eestlaste õppemaksu, leides vahendeid abirahadekski. Ameeriklased seevastu lõpetasid omapoolse toetamise varakult ja võtsid eesti üliõpilased maha ka toitlustamiselt, mis sõjajärgsel Saksamaal oli valus löök.

1949. aastal avanesid emigratsioonivärvad ja Saksamaa põgenikelaagrid hakkasid tühjenema. Mõni ookeani taha Ameerikasse, Kanadasse, Austraaliasse, aga ka üpris eksootilistesse paikadesse, nagu Boliivia, Filipiinid, Paraguay, Tanganjika, Tuneesia ja Venezuela. Paljudel minejatel oli kaasa võtta eesti haridus ja ka eesti kutsetunnistus. Õpinguid jätkati ka uutes asukohamaades. Eesti Üliõpilaskond Välismaal andmetel oli 1955. aasta lõpuks ülikoolidiplomini jõudnud 600 vabas maailmas elavat eesti noort.³⁰ Rootsis, Ameerika Ühendriikides, Kanadas ja Austraalias olid esikohal insenerialad, Saksamaal ja Šveitsis meditsiin. Üksikuid ülikoolilõpetajaid oli ka Inglismaal ja Lõuna-Aafrikas. Enamik doktorikraadi saavutanud noortest teadlastest leidis rakendust kolledžite ja ülikoolide õppejõuna, seda eriti Ameerika Ühendriikides.

Anne Valmas
Vahur Mägi

²⁹ J. Purga. Eesti üliõpilased Saksamaal, lk. 82.

³⁰ 600 ülikoolide lõpetajat. – Meie Tee, 1957, nr ½.